

Aladžić Viktorija

SINAGOGA SUBOTICA YUGOSLAVIA

U vreme kada su se Turci povlačili sa područja u okolini Subotice, u drugoj polovini XVII veka, Subotica je bila samo još jedno selo u Habsburškoj monarhiji, smešteno u ravnici između dve reke: Dunava i Tise. Većina ljudi je još uvek živela u zemunicama razbacanim oko naselja. Godine 1702. naseljavalo ju je svega 1969 stanovnika. Razvoj naselja usledio je početkom XVIII veka. Većina kuća bila je seoskog tipa sa dve do tri prostorije. Središnja teritorija grada bila je vlažna, sa potokom koji je tekao sredinom naselja od severa prema jugu. Na severnom, severno-istočnom i istočnom delu naselja nalazile su se tri bare, a u južni deo današnjeg grada tada je prekrivala močvara.

Subotica je dobila status Slobodnog kraljevskog grada 1779. godine, nazvana Marai Theresiopolis prema imenu tadašnje carice. Nasuprot zvučnom nazivu grad je još uvek ličio na selo. Tada se moglo videti samo nekoliko građevina koje se izdižu iznad prizemnih seoskih kuća. To su bili tronjevi tri barokne crkve, toranj barokne stare gradske kuće, i jedva nekoliko drugih spratnih kuća. Sve druge kuće bile su seoske sa po dve do tri prostorije. Većina ulica je bila uska, krivudava, prljava, blatnjava ili leti prašnjava. Borba da se od sela stvori grad počela je u to vreme, a na početku XIX veka veliki hidroiženjerski poduhvati obezbedili su isušivanje vlažnih delova u središtu naselja.

Najvažniji trenutak tokom XIX veka bilo je uvođenje železnice 1869. godine. Železnica je omogućila izvoz robe (uglavnom poljoprivrednih proizvoda). Jeftini transport zajedno sa razvojem trgovine pomogao je razvoju grada. Do ovog perioda Subotica nije nikada bila uključena, ili je veoma kasnila za događajima u Zapadnoj Evropi. Arhitektonski stilovi stizali su u grad sa nekoliko decenija zakašnjenja. U drugoj polovini XIX veka, međutim, počeo je veoma intenzivan razvoj grada Subotice. Većina građevina koje se i danas nalaze posebno u centru grada izgrađena je tokom trideset godina na prekretnici XIX u XX vek.

Intenzivan razvoj kreirao je situaciju u kojoj se u Subotici razvijao novi arhitektonski stil Secesija u isto vreme kao i u Evropi. Eden Lehner i Đula Partoš su 1893. godine projektovali jednospratnu kuću za porodicu Leović sa elementima novog stila, istovremeno kada je izgrađena kuća po projektu Viktora Horte u ulici Turin u Briselu. Nakon toga veliki broj drugih građevina u stilu secesije je podignut u Subotici, te su graditelji kao Marcel Komor, Deže Jakab, Ferenc Rajhl, Titus Mačković, Mačaš Šalga, Balog Lipot, braća Vago, Isidor Štrasburger bili odgovorni za današnji *fin de siecle* izgled Subotice.

Kada je secesija preovladala na ovom području izgrađeno je nekoliko od najznačajnijih građevina u gradu kao što su Gradska kuća, Sinagoga, Rajhl palata; i takođe Vodotoranj, Velika terasa i Žensko kupatilo oko jezera Palić, koje je od grada udaljeno svega sedam kilometara.

Iako sinagoga nije najznačajnija građevina Subotice u pogledu svoje funkcije i veličine, to je bila prva građevina *gesamtkunstwerk* potpuno umetničko delo - u gradu. To je takođe bila prva građevina koju su Marcel Komor i Deže Jakab zajedno projektovali. Projekat sinagoge pripremljen je za konkurs koji je bio raspisan u Segedinu 1899. godine. Prvu nagradu osvojio je Lipot Baumhorn, a Komor i Jakab dobili su otkup. U isto vreme Jevrejska zajednica u Subotici prihvatila je Komorov i Jakabov projekat bez dvoumljenja.

Gradnja je počela 1901, a završena je sledeće godine. Sinagoga u Subotici je izuzetna građevina sa mnogo aspekata. Umesto podužne organizacije prostora kakvu su imale većina sinagoga u Evropi u to vreme, sinagoga je imala centralnu organizaciju prostora sa osam kružno postavljenih čeličnih stubova, koji su predstavljali osnovu konstrukcije. U gornjoj zoni na stubove se oslanjale horizontalne čelične grede, debljine 80 cm, koje su iznad sebe nosile tambur od opeke. Smicanjem ugaonih čeličnih greda prema unutrašnjosti, od kvadrata zarobljenih uglova u čijim se presečnim tačkama nalaze čelični stubovi, stvorena je pravilna osmougona osnova za obodni zid tambura. Iznad tambura razapeta je tanka rabić opna kupole debljine 8-10 santimetara, čija su krutost i nosivost obezbeđene pomoću zvezdasto raspoređenih rebara visokih 50 santimetara, kojih pri vrhu ima osam, a prema podnožju kupole račvaju se na trideset i dva. Iznad rabić

kupole nalazi se drvena konstrukcija tornja, koja štiti rabić kupolu od vremenskih uticaja, i istovremeno u spoljašnjem prostoru naglašava njen položaj. Ovim načinom oslanjanja centralne kupole na stubove, spoljašnji zidovi su rasterećeni opterećenja, predstavljaju zidove-opne, oponašajući konstrukciju šatora. Visina unutrašnjeg prostora iznosi 23 metra, a raspon kupole je 12,6 metara. Spoljašnji zidovi formiraju pravougaoni prostor u kojem je smešteno svetilište sa galerijama. Zahvaljujući ovom metodu formiranja konstrukcije bilo je moguće stvoriti slobodan prostor građevine oko nosećih elemenata, a graditelji su ovo iskoristili i u istom duhu projektovali građevinu od najkrupnijeg plana do najsitnijeg detalja. Stilizovani motivi ruže, karanfila, lale, paunovih pera, stabljika sa lišćem, čije poreklo se nalazi u folklornoj umetnosti Erdelja prisutni su u svim elementima dekoracije od vitraža, gipsanih elemenata, dekorativnog slikarstva do terakote. Sinagoga je prema tome po obliku, konstrukciji i dizajnu potpuno originalna i jedinstvena građevina mađarske secesije. Sinagoga je danas prazna. Godine 1979. Jevrejska zajednica u Subotici poverila je sinagogu gradu budući da više o njoj nije mogla da se stara. Od tada je kupola koja je bila nagnuta ispravljena i deo slikane dekoracije u unutrašnjosti je bio obnovljen. Izvesno vreme sinagogu je koristilo Narodno pozorište iz Subotice. Iznad originalnih klupa podignut je drveni podijum na kojem su se održavale predstave. Iako ideja da se pozorište u sinagogu useli bila iz razloga da bi se sinagoga očuvala, pozorište je i te kako doprinelo njenom daljem oštećivanju.

Tokom dvadeset pet godina sinagoga je imala nekoliko domaćina a svaki od njih se prea objektu odnosio na drugačiji način. Česta promena domaćina štetno je uticala na kontinuitet njene restauracije, a rat koji je 1991. godine izbio u Jugoslaviji samo je doprineo otežavajućim okolnostima restauracije sinagoge. Danas sinagoga opet nema domaćina, postoji samo jaka želja da se sinagoga obnovi.

Zahvaljujući kontaktima i zalaganjima Estere Votav, bivšeg gradonačelnika Subotice Jožefa Kase i Samuela Grubera predsednika ISJM iz Sirakuze, pripremljena je molba i sinagoga se našla na listi 100 najugroženijih spomenika kulture u svetu 1996. godine i kasnije 2000. - 2001.

Decembra 7. 2000. godine Fondacija World Monuments Fund kroz svoj program Jewish Heritage Grant Program, odnosno fondacija The Ronald S. Lauder dodelila je pomoć od 65.000 USA \$ za restauraciju najugroženijih delova sinagoge. Nadajmo se da je ova donacija samo početak u pravcu potpune restauracije i revitalizacije sinagoge u Subotici, severna Jugoslavija.